

Ж. БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

**Б. ЕЛЬЦИН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ - РОССИЯ СЛАВЯН
УНИВЕРСИТЕТИ**

Диссертациялык кенеш Д 08.18.571

Кол жазма укугунда:
УДК 657.1.012.1(575.2) (043.3)

Мэлисова Салтанат Абдысатаровна

**Бухгалтердик тобокелдиктердин концептуалдык негиздери жана алардын
финансылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүгүнө
тийгизген таасири**

адистиги 08.00.12 – бухгалтердик эсеп, статистика

**экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын
изденүү үчүн диссертациясынын**

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек - 2018

Диссертациялык иш Башкаруунун, укутун, финансынын жана бизнестин эл аралык академиясынын «Бухгалтердик эсеп, анализ жана аудит» кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: **Исраилов Мукаш Исраилович**
экономика илимдеринин доктору, профессор, Б.Ельцин атындагы Кыргыз - Россия Славян университетинин «Бухгалтердик эсеп, анализ жана аудит» кафедрасынын кафедра башчысы

Расмий оппоненттер: **Тайгашинова Кусникамал Тортубаевна**
экономика илимдеринин доктору, Алмата экономика жана статистика академиясынын «Бухгалтердик эсеп, аудит жана статистика» кафедрасынын профессору

Сарыгулова Роза Калыгуловна
экономика илимдеринин кандидаты, Ж.Баласагын атындагы КУУнун Кыргызстан-европалык факультетинин «Экономика жана башкаруу» кафедрасынын доценти

Жетектөөчү мекеме: Таджик улуттук университетинин «Экономикалык анализ жана аудит» кафедрасы
Дареги: 735520 Таджикистан Республикасы
Душанбе шаары, Айни көчөсү, 35-үй, www.tnu.tj

Диссертацияны коргоо 2018-жылдын «30» ноябрда саат 14-00 Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз мамлекеттик Улуттук Университетинде жана Б. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинде экономика илимдеринин доктору (кандидаты) илимий даражасын изденүү үчүн Д 08.18.571 диссертация коргоо боюнча диссертациялык кенешинин отурумунда, 720033, Бишкек ш., Жибек-Жолу көчөсү, 394, 322-дарсканада өтөт.

Диссертациялык иш менен Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз мамлекеттик Улуттук Университетинин китепканасынын илимий залында таанышууга болот.
Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек-Жолу көчөсү, 394; Б. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинде, дареги: 720000, Бишкек шаары, Киев көчөсү, 44, ошондой эле диссертациялык кенештин сайтында – dissovetecon.knu.kg

Автореферат 2018-жылдын «__» _____ таркатылды.

**Диссертациялык кенештин
илимий катчысы**

экономика илимдеринин кандидаты, доцент

Дженалиева М.А.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Белгисиздикке, туруксуздукка жана тобокелдиктерге алып келген айлана-чөйрөнүн өзгөрүүсүнүн жогорку темптери ишенимдүү бухгалтердик маалыматтын калыптануусун бир кыйла оорлотот. Бул, биринчи кезекте тобокелдик жагдайлардын пайда болуу мүмкүндүгү менен байланышкан бардык маанилүү аспектилерди чагылдыргын бухгалтердик эсеп системасынын калыптануу зарылчылыгына чарба субъектилеринин башкаруусу тарабынан жетиштүү денгээлде көңүл бурулбай жатканына байланыштуу.

Мындай шарттарда бухгалтердик эсептин тобокелдиктерин баалоо жана эсепке алуу башкаруунун теориясынын жана тажрыйбасынын маанилүү бөлүгү катары өз алдынча теориялык жана тажрыйбалык мааниге ээ.

Бүгүнкү күнү бухгалтердик эсептин тобокелдиктерин идентификациялоо маселелери жана финансылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүгүнө жана ишкананын ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгүнө алардын таасири ата мекендик, постсоветтик жана чет элдик окумуштуулардын илимий эмгектеринде жарым-жартылай чагылдырылып, акыркы убакта бул маселелерди теориялык жактан түшүнүүдө тажрыйбанын керектигин көрсөтөт, бирок жетиштүү денгээлде изилдене элек.

Чарба жүргүзгөн субъекттердин тобокелдеринин теориясын жана методологиясын изилдеген чет элдик окумуштуулардын арасынан Т.Бачкаинин, Л.А. Бернстайндын, Р. Брейлинин, Д. Мидлтондун, Б. Нидлздин, Л.Н. Тепмандин, Э.С. Хендриксендин жана башкалардын эмгектерин белгилеп кетүү керек.

Изилденип жаткан маселенин айрым аспектилерин КМШ мамлекеттеринин бухгалтердик эсеп жана талдоо тармагындагы көрүнүктүү окумуштууларынын эмгектеринде орун алды, мисалы, И.Т. Балабановдун, М.А.Городиловдун, М.В. Гранатуровдун, К.Ш.Дюсембаевдин, Н.Н.Макаровдун, Н.В.Князевскаянын, К.Т.Тайгашинованын, А.С. Толстованын, А.Е. Шевелевдун, А.Д. Шереметтин, М.В.Штиллердин.

Ата мекендик бухгалтердик эсеп, талдоо жана аудиттин теориясын жана тажрыйбасын иштеп чыгууда А.А.Арзыбаев, А.Б.Ботобеков, А.З. Ермекбаев, М.И. Исраилов, Э.У.Кулова, К.М. Назарматова, Ч.А.Нуралиева, Д.К.Омуралиева, А.О.Осмоналиев, Т.Ж. Суранаев, Г.Ж.Сабыровалар олуттуу салым кошкон.

Бухгалтердик тобокелдерди идентификациялоо, классификациялоо жана баалоо маселелерин кароодо, аларды азайтуу максатында изилдөөчүлөрдүн түрдүү көз караштарын жалпылоо жана системалаштыруу бухгалтердик тобокелдерди башкаруу механизминин теориялык денгээлинин жетишсиз изилденгенин крсөттү.

Жетиштүү денгээлде укуктук-ченемдик камсыздандыруунун жоктугу анын бардык маселелеринин көп маанилүүлүгү жана талаштыгы, ошондой эле тажрыйбалык мааниге ээ кээ бир маселелердин чечилбегендиги диссертациялык иштин темасын тандоону жана анын актуалдуулугун шарттады.

Диссертациялык теманын чон илимий программалар (долбоорлор) же негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы.

Диссертациялык иштин мазмуну бухгалтердик эсеп жана отчеттуулук тармагында жүргүзүлгөн реформаларды чагылдырып, төмөндөгүдөй мамлекеттик программаларды ишке ашырууга багытталган: «Кыргыз Республикасында 2014-2020-ж.ж. корпоративдик финансылык отчеттуулукту жана аудитти өнүктүрүү стратегиясы», «КРнын реалдуу экономикасынын секторунун ФОЭСке ылайык бухгалтердик жана финансылык отчеттуулук системасын реформалоо» (03.04.2000-ж. КР Президентинин Указы).

Ошондой эле бул илимий иш «Кыргыз Республикасында бухгалтердик эсеп, талдоо жана аудитти жакшыртуу» темасынын алкагында БУФЖБЭАнын (МАУПФиБтин) «Бухгалтердик эсеп, талдоо жана аудит» кафедрасында жүргүзүлгөн изилдөөлөр менен байланыштуу.

Изилдөөнүн максаты жана милдети. Диссертациялык изилдөөнүн максаты бухгалтердик тобокелдердин финансылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүгүнө тийгизген таасиринин талдоо ыкмасын иштеп чыгуу, ошондой эле бухгалтердик эсептин тобокел-багытталган системасын түзүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн максаты боюнча иште төмөндөгүдөй милдеттер коюлган:

- белгисиздик шарттарында бухгалтердик тобокелдердин экономикалык манызын жана классификациясын изилдөө жана жалпылоо жана ишкананын бухгалтердик эсебинде «тобокел» категориясын тактоо;
- бухгалтердик тобокелдерди башкаруунун маалыматтык-аналитикалык камсыздануу абалын баалоо жана аларды төмөндөтүү ыкмаларын сунуштоо;
- финансылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүгүнө бухгалтердик тобокелдердин таасирин талдоо ыкмасын иштеп чыгуу;
- бухгалтердик тобокелдерди төмөндөтүүдө ички көзөмөлдүн жана резервтөө системасынын ролун жана алардын финансылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүгүнө таасирин аныктоо;
- бухгалтердик тобокелдерди төмөндөтүү ыкмасы катары тобокел-багытталган системасын түзүү ыкмасын сунуштоо.

Илимий жаңылыгы финансылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүгүнө бухгалтердик тобокелдердин таасирин эсепке алуунун, баалоонун жана талдоонун комплекстүү системасын түзүү үчүн методологиялык жана тажрыйбалык сунуштарды теориялык жактан негиздөө, атап айтканда:

- автор тарабынан бухгалтердик тобокелдин жана бухгалтердик тобокелдердин классификациясы түзүлгөн;
- бухгалтердик тобокелдерди башкаруунун маалыматтык-аналитикалык камсыздандыруу мүмкүнчүлүгү изилденди;
- биринчи жолу аналитикалык ыкма, статистикалык ыкмалардын негизинде бухгалтердик тобокелдердин денгээли жана даражасы финансылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүгүнө тийгизген таасирин аныктоо мүмкүндүгү иштелип чыкты ;
- бухгалтердик тобокелдерди төмөндөтүү максатында ички көзөмөл системасын жана резервдөө системасын жакшыртуу зарылчылыгы негизделген;
- тобокел-багытталган бухгалтердик эсепти жүргүзүү ыкмалары иштелип чыккан жана сунушталган.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын тажрыйбалык мааниси.

Диссертациялык изилдөөнүн негизги корутундулары жана тажрыйбалык сунуштары чарба жүргүзгөн субъектилердин, аудитордук жана консалтингтик фирмалардын тажрыйбалык ишмердүүлүгүндө колдонулушу мүмкүн. Изилдөө процессинде иштелип чыккан негизги теориялык жоболор жана методологиялык ыкмалар бухгалтердик эсептин укуктук-ченемдик базасын жакшыртуу үчүн, финансылык мүдүрлөрдүн квалификациясын жогорулатуу учурунда, ошондой эле «Экономика» багыты «Бухгалтердик эсеп, талдоо жана аудит» профили боюнча окуган бакалавр жана магистрлерди даярдоо мезгилинде колдонулушу мүмкүн.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын экономикалык мааниси

бухгалтердик эсептин тобокел-багытталган системасын уюштурууга түрткү берет. Ишкананын жетекчилигине бухгалтердик тобокелдерди резервдөө жана ички көзөмөл системасын жакшыртуу боюнча сунуштар бухгалтердик тобокелдерди өз убагында аныктоого, жоюуга жана азайтууга мүмкүндүк берет.

Коргоого чыгарылган негизги жоболор. Автордун ою боюнча диссертациялык изилдөөнү жүргүзүүнүн жыйынтыгында илимий жанылыктын элементтерин камтыган жана коргоо предмети боло алгану төмөндөгүдөй теориялык жана тажрыйбалык корутундулар жасалды:

- бухгалтердик тобокелдердин концептуалдык жана теориялык негиздери изилденди;
- бухгалтердик тобокелдердин талдоосунун маалыматтык-аналитикалык камсыздоо маселеси каралган;
- финансылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүгүнө бухгалтердик тобокелдердин тийгизген таасирин баалоо жана талдоо ыкмасы иштелип чыккан жана толукталган;
- бухгалтердик тобокелдерди азайтуунун негизги багыттары аныкталган жана сунушталган;
- бухгалтердик эсептин тобокел-багытталган системасын колдонуу мүмкүнчүлүгү каралган.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары «Кыргызтелеком» ААКсы жана «Кыргыз темир жолу» «УК» МИ сыяктуу ийри чарба жүргүзгөн субъектилердин тажрыйбалык ишмердүүлүгүндө апробацияланган жана иш жүзүнө ашырылган.

Диссертацияда чагылдырылган теориялык жана методологиялык жоболор Башкаруу, укук, финансы жана бизнес эл аралык академиясында «Экономика» багытындагы бакалавр жана магистратура окуу программаларына, «Бухгалтердик эсеп жана аудит», «Финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттары», «Ички көзөмөл системасы», «Бухгалтердик эсепте жана көзөмөлдөөдө тобокелдер», «Бухгалтердик иш» дисциплиналарын окууда киригизилген.

Диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо. Диссертациянын негизги жоболору жана жыйынтыктары 7 эл аралык конференцияда, аймактык жана республикалык илимий-тажрыйбалык конференцияларда билдирүүлөр жасалды, талкууланды жана жактырылды.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда толук чагылдырылышы. Диссертациялык изилдөө процессинде алынган илимий натыйжалар 2011-2017-жылдар аралыгында төмөнкү эл аралык, республикалык илимий-тажрыйбалык конференцияларда жана семинарларда билдирилди жана талкууланды: «Кыргыз Республикасынын экономикалык өнүгүү стратегиясынын калыптануу маселелери» (Бишкек, 2011), «Евразиялык экономикалык интеграция шарттарында эсептин жана аудиттин улуттук системаларынын өнүгүү көйгөйлөрү жана келечеги» (Чолпон – Ата, 2012г.), «Кыргыз Республикасында социалдык-экономикалык өнүгүү багыттары жана келечеги: коомдун, бийликтин жана бизнестин өз ара байланышы» (Бишкек, 2012 г), «эсеп, финансылык отчеттуулук, көзөмөл, аудит, менеджмент жана тобокелдик тармагындагы эл аралык стандарттар жана аларды колдонуу маселелери» (Новосибирск, 2013г), «Евразиялык экономикалык интеграция жолунда эсеп жана аудит улуттук системаларын ирилештирүү маселелери» (Чолпон – Ата, 2013г.), «Евразиялык экономикалык союз: эсеп, талдоо жана аудит системаларын шакеш келтирүү маселелери» (Чолпон – Ата, 2015г.), «Россияда жана дүйнөдө экономика, уюштуруу жана башкаруу маселелери» (Прага, 2017г.).

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча 4,3 б.т. көлөмүндөгү 11 илимий иш, анын ичинде РИНЦке катталган орусиялык басылмаларда 2 макала жарыяланды.

Диссертациялык изилдөөнүн түзүлүшү. Иш киришүүдөн, үч главадан, корутунду жана тажрыйбалык сунуштардан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден турат. Иштин негизи 150 беттеги тексттен, 22 таблицадан, 12 сүрөттөн жана 11 тиркемеден турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу жана анын изилдениш денгээли, изилдөөнүн максаттары жана милдеттери, илимий жанылыгы иштелип чыкты, иштин практикалык жана экономикалык мааниси аныкталды, изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо денгээлине диссертанттын жеке салымы, иштин структурасы жана көлөмү берилди.

Иштин «Ишкананын эсептик-маалыматтык чөйрөсүндө бухгалтердик тобокелдердин теориялык-методологиялык негиздери» аттуу биринчи главасы ишкананын эсеп системасында бухгалтердик тобокелдин манызын теориялык негиздөөгө, бухгалтердик тобокелдердин классификациялык түрүн жана аларды идентификациялоону кароого арналган. Ошондой эле бухгалтердик тобокелдерди баалоо ыкмалары жана финансылык отчеттулукту бурмалоо фактыларын аныктооизилденди.

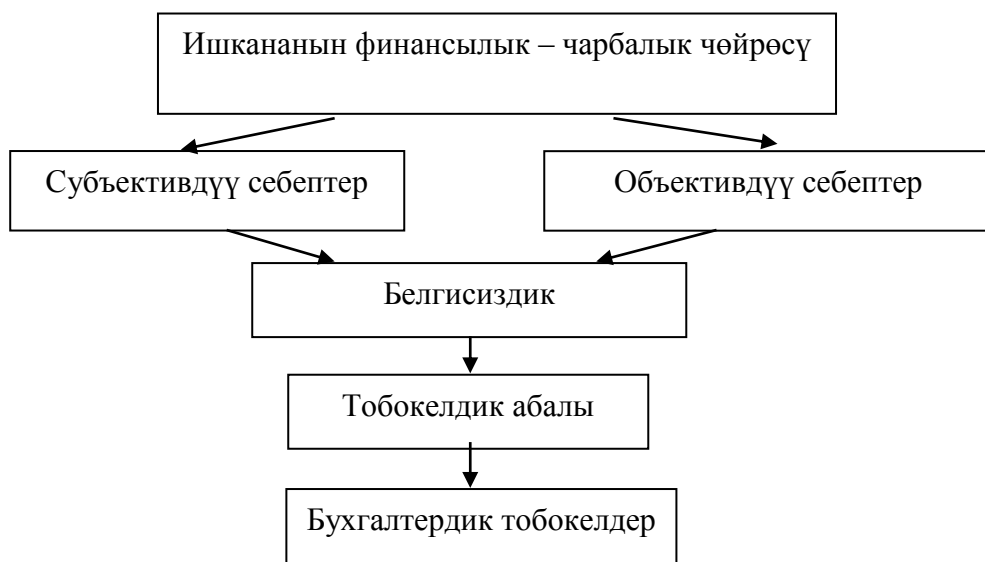
Олуттуу изилдөөлөрдүн негизин так фундамент, такталган категориялар жана түшүнүктөр түзөт, финансылык отчеттулуктун ишенимдүүлүгүнө бухгалтердик тобокелдердин таасирин изилдөөдө мындай негизги түшүнүктөрдү түшүнүү керек – «тобокел», «бухгалтердик тобокелдер», «тобокелдик абал», «белгисиздик».

Биз илимий адабияттарды салыштырып талдоонун негизинде мындай чечимге келдик: тобокел – бул эсептик маалыматка таасир эткен, уюштуруу ишмердүүлүгүнүн ар кандай түрлөрүндө көз карандысыз сырткы чөйрөнүн шарттарында жана ички субъективдүү жагдайлардын таасиринде пайда болгон, белгисиздик шарттарында мүмкүн болуучу экономикалык абал.

Бухгалтердик эсепте белгисиздикке алып келүүчү себептер эки топко бөлүнөт: сырткы жана ички.

Тобокелдик сырткы чөйрөнүн белгисиздигинен объективдүү жана ишкердин жеке чечим кабыл алуусунун жыйынтыгында субъективдүү негизге ээ, мекеменин ийгиликтерин жана кемчиликтерин бир катар факторлордун өз ара катышы катары кароо керек. Мекемеге карата алардын бири сырткы, ал эми экинчиси – ички болт.

факторлордун биргелешип өз ара катышы ишкананын эсебинде тобокелдик абалы түзүлүп, анын алкагында бухгалтердик тобокелдик пайда болот. (1-сүрөт)

1-сүрөт. Бухгалтердик тобокелдердин пайда болуу себептери.

Булак: А.С.Толстова боюнча автор тарабынан түзүлдү.

Биздин оюубузча, бухгалтердик эсептеги тобокелдик абалы – бул белгисиздик шарттарында альтернативаны тандоону талап кылган массалык экономикалык кубулуштардын натыйжасында пайда болгон абал, ошондой эле бухгалтердик тобокелдиктин пайда болуусун шарттап, тандалып жаткан альтернативаны иш жүзүнө ашыруу ыктымалдыгын баалоо мүмкүндүгү.

Бухгалтердик тобокелдик – бул биринчиден, эсеп процессинин ар бир баскычында бухгалтердик эсепти жүргүзүү процессинде каталардын же так эместиктердин болуусун шарттап, бухгалтердик эсеп системасында маалыматты бурмалоонун болуу мүмкүндүгү: баштапкы документтерди иштеп чыгуу, ведомостторду түзүү жана финансылык отчеттуулукту калыптандыруу, натыйжада бухгалтердик кызматтын кызматкерлеринин квалификациясынын жетишсиздиги жана атайын аракеттеринин жыйынтыгында финансылык отчеттуулукту бурмалоо тобокелине алып келет.

Экинчиден, бухгалтердик тобокелдик – тобокелдик бул, финансылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүк жана ишкананын ишмердүүлүгүнүн туруктуулук талаптарына жооп берген финансылык маалыматты калыптандырууга жол бербеген эсептин жана отчеттуулуктун түзүлгөн системасы.

Илимий адабиятты изилдөө учурунда, натыйжада болгон баардык тобокелдер эсептик маалыматка интеграциялангандыгы жана финансылык отчеттуулукта өз ордун ээлегендиги, анын ишенимдүүлүгүнө жана тактыгына ачык таасир этерин белгиледик.

Финансылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүгүнө бухгалтердик тобокелдердин таасири жетишерлик денгээлде изилдене элек жана изилденип жаткан маселеге карата бухгалтердик тобокелдерди төмөнкүдөй түрлөргө классификациялоону сунуштайбыз:

1. Бурмаланган маалыматты Финансылык отчеттуулукта көрсөтүүгө шартталган тобокелдер;
2. Бухгалтердик эсепти мамлекеттик жана коомдук-кесиптик жөнгө салуу тартибине негизделген тобокелдер;
3. Ишканада бухгалтердик эсепти уюштурууга негизделген тобокелдер.

Биз сунуштаган бухгалтердик тобокелдердин түрлөрү 2-сүрөттө берилген.

2-сүрөт. Бухгалтердик тобокелдерди классификациялоо.

Булак: М.В.Стафиевская боюнча автор тарабынан түзүлдү.

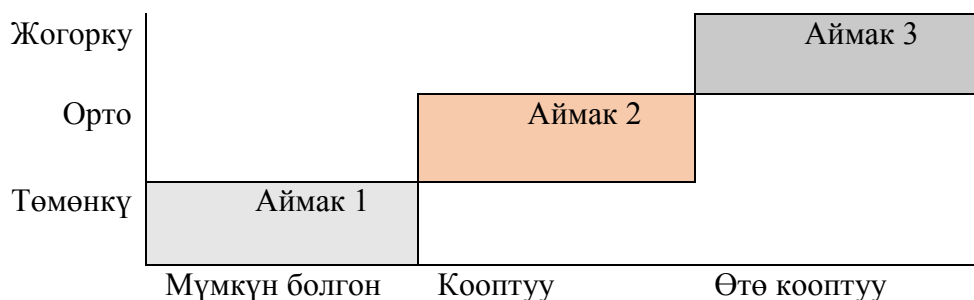
Чарба субъектине ишмердүүлүгүнүн туруктуулугун камсыздандыруу максатында тобокелдерди аныктоо жана алардын кесепеттерин ачууга мүмкүндүк берген эсеп процедураларын жөнгө салуу керек. Идентификациянын натыйжасында канчалык тобокелдер аныкталса, ошончолук тобокелдерди башкаруу ыкмаларын тандоо так болуп, бул тобокелдерден сактанууда алгылыктуу денгээлди камсыз кылууга мүмкүндүк берген тобокелдерди башкарууну уюштуруу системасы эффективдүү болот.

Тобокелдерди баалоо ыкмасы өз ара толуктап турган сапаттык жана сандык баалоону айкалыштырат. Өз кезегинде тобокелди сапаттуу талдоонун жыйынтыгы сандык талдоо жүргүзүү үчүн алгачкы маалымат болот, башкача айтканда чечим кабыл алуу алгоритми учурунда болгон тобокелдер гана бааланат. Сандык баалоо процесси ишкананын ишмердүүлүгүнүн көрсөткүчтөрүнө тобокелдин мүмкүн болгон таасирин жана анын таасиринин мүнөзүн аныктоодон турат.

«Ишкананын бухгалтердик тобокелдерин баалоо жана алардын финансылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүгүнө таасирин талдоо» аттуу экинчи главада финансылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүгүнө бухгалтердик тобокелдердин таасирин баалоо жана талдоо базасында финансылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүгүн камсыздоочу маселелер изилденди.

Ишкананын бухгалтердик тобокелдерин аныктоо жана башкаруу боюнча иштерди жүргүзүү үчүн:

- Белгиленген ишкана үчүн «коопту талаа» болуп эсептелген ички жана тышкы чөйрөнүн факторлорун талдоо, тобокелдиктердин жыйындысын аныктоо жана идентификациялоо;
- Ишкананын экономикалык коопсуздугуна тобокелдиктин таасиринин даражасына жараша жөнгө салуу: тобокелдиксиз аймак, тобокелдиктин мүмкүн болгон аймагы, кооптуу аймак жана т кооптуу аймак (3-сүрөт);
- Кооптуу талааны түзгөн тобокелдиктердин көлөмүнө мониторинг уюштуруу;
- Алынган тобокелдиктердин денгээлинин маанилеринен бухгалтердик тобокелдиктерди төмөндөтүү жана экономикалык коопсуздукту камсыздоо боюнча ишти уюштуруу.

3-сүрөт Коркунучтардын жана тобокелдиктердин аймактарынын катышы [125, с.136]

Биздин оюубуз боюнча, ишкананын коопсуздук денгээлин мүнөздөгөн көрсөткүчтөр:

- ишкананын төлөө жөндөмдүүлүгү жана өтүмдүүлүгү;
- финансылык туруктуулук;
- рентабелдүүлүк

Коопсуздук жана тобокелдиктердин аймактарынын катнашына талдоо жүргүзүү үчүн (форма № 1 и №2) «Кыргызтелеком» ААКсынын жана Кыргыз темир жолу» «УК» МИ 2013 – 2017-ж. финансылык отчетуулугу колдонулду.

Төлөө мүмкүнчүлүгүн жоготуу тобокелдигин баалоо активдердин ликвиддүүлүгүн талдоо менен тыгыз байланышкан жана ишкананын тийиштүү активдердин эсебинен өзүнүн финансылык милдеттерин өз учурунда төлөө мүмкүнчүлүгүнүн жөндөмсүздүгүндө.

«Кыргызтелеком» ААКсынын жана Кыргыз темир жолу» «УК» МИ 2013 – 2017-ж. финансылык абал жөнүндө отчеттулукта активдерди жана пассивдерди топтоштуруу 1-таблицада берилди.

1-таблица. - «Кыргызтелеком» ААКсынын жана «Кыргыз темир жолу» «УК» МИ 2013 – 2017-ж. үчүн активдерди жана пассивдерди топтоштуруу.

	«Кыргызтелеком» ААКсы					«Кыргыз темир жолу» «УК» МИ				
	2013	2014	2015	2016	2017	2013	2014	2015	2016	2017
Активдер										
A1	191138	73535	70102	88319	80319	278242	378079	103320	210199	309685
A2	164763	288301	435901	355548	346644	201771	278517	284210	310687	699882
A3	292371	303444	291168	281823	293563	864634	783794	795138	750803	731035
A4	3129395	3108479	2997525	2897786	2808414	2547376	3690061	3796374	3886269	4001845
Жыйынтыгы	3777667	3773759	3794696	3623476	3528940	3892023	5130451	4979042	5157958	5742447
Пассивдер										
П1	502174	580064	805098	847019	860106	586445	1003596	569831	682997	267683
П2	454230	496758	533224	351133	189792	96145	317828	347886	246531	363512
П3	1127571	948639	752051	449835	416161	210232	108858	59408	20268	568306
П4	1693692	1748298	1704323	1975489	2062881	2999201	3700169	4001917	4208162	4542946
Жыйынтыгы	3777667	3773759	3794696	3623476	3528940	3892023	5130451	4979042	5157958	5742447

Булак: - «Кыргызтелеком» ААКсынын жана «УК» Кыргыз темир жолу» МИ 2013 – 2017-ж. үчүн финансылык отчеттуулугунун негизинде автор тарабынан түзүлдү.

1-таблицанын маалыматтарна ылайык «Кыргызтелеком» ААКсынын жана «Кыргыз темир жолу» «УК» МИ 2013 – 2017-ж. балансынын ликвиддүүлүк

түрүн баалоону көрсөтөбүз.

2-таблица - «Кыргызтелеком» ААКсынын жана «Кыргыз темир жолу» «УК» МИ 2013 – 2017-ж. балансынын ликвиддүүлүк түрүн баалоо.

2013	2014	2015	2016	2017
«Кыргызтелеком» ААК				
A1 < П1	A1 < П1	A1 < П1	A1 < П1	A1 < П1
A2 < П2	A2 < П2	A2 < П2	A2 > П2	A2 > П2
A3 < П3	A3 < П3	A3 < П3	A3 < П3	A3 < П3
A4 > П4	A4 > П4	A4 > П4	A4 > П4	A4 > П4
«Кыргыз темир жолу» «УК» МИ				
A1 < П1	A1 < П1	A1 < П1	A1 < П1	A1 > П1
A2 < П2	A2 < П2	A2 < П2	A2 > П2	A2 > П2
A3 > П3	A3 > П3	A3 > П3	A3 > П3	A3 > П3
A4 < П4	A4 < П4	A4 < П4	A4 < П4	A4 < П4

Булак: - «Кыргызтелеком» ААКсынын жана «Кыргыз темир жолу» «УК» МИ 2013 – 2017-ж. үчүн финансылык отчеттуулугунун негизинде автор тарабынан түзүлдү.

«Кыргызтелеком» ААКсынын жана «Кыргыз темир жолу» «УК» МИ балансынын ликвиддүүлүгүнө талдоо 2013, 2014 жана 2015-жылдары A1 < П1; A2 < П2; A3 < П3; A4 > П4 – ишканалар өтө кооптуу аймактарда, башкача айтканда ишкана банкроттуулук чегинде болду. Буга байланыштуу «Кыргызтелеком» ААКсынын жетекчилиги тарабынан өз ишмердүүлүгүн техникалык жактан кайра жабдуу жана кайра куруу боюнча план кабыл алынган.

2016 жана 2017-жылдары интернет кызматын көрсөтүү жана түйүндөрдү модернизациялоо менен абал бир аз жакшырды. Талдоо, A1 < П1; A2 > П2; A3 < П3; A4 > П4 – ишкана кооптуу тобокелдиктер аймагында болуп, мурунку жылга караганда, өз кыска мөөнөттүү милдеттерин жое алат.

«Кыргыз темир жолу» «УК» МИ 2013-жылдын ликвиддүүлүгүнүн даражасын көрсөтүп активдеринин топтолушун талдоонун жыйынтыгы боюнча эсептөөлөргө ылайык A1 < П1; A2 > П2; A3 > П3; A4 ≤ П4 ишкана мүмкүн болгон тобокелдиктердин аймагында турат. Каражаттардын жетишсиз топтолушунун жыйынтыгында өтө тез убакытта милдеттерди төлөөдө кээ бир кыйынчылыктар пайда болуусун ишкананын абалы көрсөтүүдө. Мүмкүн A2 тобу үчүн активдерди колдонуу, бирок бул үчүн кошумча убакыт керек.

2014- жана 2015-жылдары «Кыргыз темир жолу» «УК» МИ өтө кооптуу аймакта жайгашкан, б.а. ишкананын банкроттуулук коркунучу болгон.

2016-жылы «Кыргыз темир жолу» «УК» МИ A1 < П1; A2 > П2; A3 > П3; A4 < П4 – мүмкүн болгон коркунуч аймагында болгон, б.а. ишкана бул абалда өзүнүн учурдагы милдеттерин төлөй алат. Каражаттардын жетишсиз келишинин натыйжасында өтө зарыл милдеттердин бир аз бөлүгү A2 жана A3

категориясындагы активдердин эсебинен төлөнүшү мүмкүн.

2017-жылы талдоо ишкана $A1 > П1$; $A2 > П2$; $A3 > П3$; $A4 < П4$ – коопсуз аймакта турганын көрсөтөт, мурунку жылга караганда кыска мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү милдеттерин төлөй алат.

2013-жылдан 2017-жылга чейин изилденген ишкананы каржылоо булагы менен запастарды жана чыгымдарды жабуу эсебинин жыйынтыгы 3-таблицада берилди.

3-таблица. Финансылык көрсөткүчтүн үч компотенттүү абалы, S

«Кыргызтелеком» ААКсы	(0,0,1)	(0,0,1)	(0,0,1)	(0,0,1)	(0,0,1)
«НК» Кыргыз темир жолу» МИ	(0,0,1)	(0,0,1)	(0,0,1)	(0,0,1)	(0,1,1)

Булак: автор тарабынан «Кыргызтелеком» ААКсынын жана «Кыргыз темир жолу» «УК» МИсинин 2013-2017-жылдар үчүн финансылык отчеттуулугунун негизинде аткарылды.

Жүргүзүлгөн эсептөөлөрдүн негизинде 2013-жылдан 2017-жылга чейин «Кыргызтелеком» ААКсынын туруксуз финансылык абалы (0,0,1), мүнөздөлөт жана ал өтө коркунучтуу аймакка туура келет. Бул абалда «Кыргызтелеком» ААКсы төлөө мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу жогорулоодо жана тен салмактуулукту сактоо жеке капиталын жана жеке айландыруучу каражаттарды заемдик капиталды тартуунун жана дебитордук карызды азайтуунун негизинде толуктоонун натыйжасында жүрөт.

Үч компоненттүү финансылык абалдын көрсөткүчтүнүн маалыматынын негизинде «Кыргыз темир жолу» «УК» МИсинин 2013, 2014, 2015 жана 2016-жылдары финансылык туруктуулугу туруксуз финансылык абал (0,0,1) менен, төлөө мүмкүнчүлүгүнүн чектелүүсү жана өтө коркунучтуу аймакка дал келгени мүнөздөлөт.

2013, 2014, 2015, 2016-жылдардагы финансылык абалынын көрсөткүчүнүн үч компоненттүү маалыматтарынын негизинде «Кыргызтемиржолу «УК» МИнын финансылык туруктуулугу финансылык абалынын туруксуздугунун (0,0,1) төлөм жөндөмдүүлүгүнүн абалын мүнөздөйт жана оор тоболкелдиктердин чөлкөмүнө туура келет. Бирок, ошол эле учурда менчик каражаттардын булактарын толтуруу жана зайым каражаттарын кошумча тартуу жолу менен тең салмактуулугун калыбына келтирүү мүмкүнчүлүгү сакталат. Бул финансылык абал финансылык тартипти бузулушун, алыш-бериш эсебинде акча каражатынын түшүшүндө тыныгуусун, ишкананын ишинде кирешелүүлүктүн төмөндөшүнүн болушун мүнөздөйт.

2017-жылы «Кыргызтемиржолу «УК» МИ узак мөөнөттүү кредитти тартты жана жыйынтыгында бул ишкана финансылык абалдын нормалдуу туруктуулугуна жеткен (0,1,1), жол берилген тоболкелдиктердин чөлкөмүнө туура келет жана төлөм жөндөмдүүлүгүн кепилдейт.

Мындан ары сунуш кылынган маанилерден четтетилген талдоонун жардамы менен жүргүзүлө турган өтүмдүүлүктөр жана финансылык туруктуулуктарды салыштырмалуу көрсөткүчтөрдүн жардамы менен

тобolkелчиликтердин баасын жүргүзөбүз.

4-таблица. – 2013-2017-жылдар үчүн «Кыргызтелеком» ААК менен «УК» Кыргызтемиржолу» МИнин өтүмдүүлүк балансынын көрсөткүчү.

Көрсөткүчтөр	«Кыргызтелеком» ААК					Кыргызтемиржолу» «УК» МИ				
	2013	2014	2015	2016	2017	2013	2014	2015	2016	2017
Өтүмдүүлүктүн жалпы көрсөткүчү (Ө1)	0,34	0,28	0,29	0,16	0,32	0,91	0,63	0,61	2,99	1,42
Өтүмдүүлүктүн абсолюттук коэффициенти (Ө2)	0,2	0,07	0,05	0,07	0,08	0,41	0,29	0,11	0,23	0,49
"Опурталдуу баанын" коэффициенти (Ө3)	0,37	0,34	0,38	0,37	0,41	0,7	0,5	0,42	0,56	1,6
Азыркы өтүмдүүлүктүн коэффициенти (Ө4)	0,68	0,62	0,6	0,61	0,69	1,97	1,09	1,29	1,37	2,76
Иштеп жаткан капиталынын манёвдүүлүгүнүн коэффициенти (Ө5)	-0,18	-0,23	-0,32	-0,24	-0,16	0,22	0,03	0,07	0,08	0,24
Менчик каражаттардын камсыздуулугунун коэффициенти (Ө6)	-2,21	-3,25	-0,97	-0,77	-0,71	0,34	0,01	0,17	0,25	0,31

2013-2017-жылдар үчүн «Кыргызтелеком» ААК менен «УК» Кыргызтемиржолу» МИнин финансылык отчеттуулугунун негизинде автор тарабынан түзүлгөн.

4-таблицанын алыш-бериш маалыматы төмөндө сунуш кылынган бардык көрсөткүчтөр боюнча «Кыргызтелеком» ААКнын балансынын өтүмдүүлүгүн далилдейт.

«Кыргызтемиржолу «УК» МИде өтүмдүүлүктүн жалпы көрсөткүчү(Ө1) 2016-жылга чейин сунуш кылынган маанилерден төмөн болду, б.а. ишкана 2013-жылдан 2016-жылга чейинки мезгилде төлөм жөндөмдүүлүгү боюнча көйгөйлөрү болгон. 2016-жылы бул көрсөткүч 2,99 мааниге жетишкен жана 2017-жылы 1,42ге чейин төмөн түшкөн, бирок сунушталган мааниге туура келет. Абсолюттук өтүмдүүлүктүн коэффициентинин мааниси (Ө2) изилдөө аралыгында сунушталган мааниден төмөн болду. Кыска мөөнөттүн ичинде тез төмөнкү милдентенмени жабуу мүмкүн эместиги тууралуу эмне айтышыбыз керек. Төмөнкү милдентенмени жабуунун Ө3, Ө4 көрсөткүчтөрүнүн мааниси 2017-жылды кошпогондо ал ылайыктуу маанисине жетти. Изилдөө мезгилинде Ө6 коэффициентинин мааниси акыркы 2017-жылды кошпогондо өздүк айландыруу каражаттарынын жетишсиздигин көрсөттү. Ошентип, «Кыргызтемиржолу «УК» МИнин өтүмдүүлүк көрсөткүчүнүн талдоосу 2013, 2014, 2015 жана 2016-жылдарында тобокелдиктин деңгээли боюнча кооптуу чөлкөмдө болгондугун, ал эми 2017-жылдын мааниси жол берилген тобокелдиктин чөлкөмүнө ылайык келет.

Финансылык туруктуулук менен көз карандысыздыкты жоготуу тобокелдигинин фактору болуп, ишкананын көз карандылыгы заёмдук каражаттардан, жеткирип берүүчүлөр, кредиторлор жана инвесторлор жеңилердик жыйынтыгынан болгон капиталдын канаатандырбаган түзүмү саналат. Финансылык туруктуулук менен көз карандысыздыкты жоготуу тобокелдигинин даражасын баасы 5-таблицага киргизилген.

5-таблица - 2013-2017-жылдар үчүн «Кыргызтелеком» ААК менен «УК» Кыргызтемиржолу» МИнин финансылык туруктуулугу менен көз карандысыздыгынын көрсөткүчү.

Көрсөткүч	«Кыргызтелеком» ААК					«Кыргызтемиржолу»УК» МИ				
	2013	2014	2015	2016	2017	2013	2014	2015	2016	2017
Заёмдук жана менчик каражаттарынын катышышнын коэф. (ФТ1)	1,23	1,16	1,23	0,83	0,71	0,3	0,39	0,24	0,23	0,26
Финансылык көз карандысыздык коэф. (ФТ2)	0,45	0,46	0,45	0,54	0,58	0,77	0,72	0,8	0,82	0,79
каржылоо коэф. (ФТ3)	0,81	0,86	0,81	1,2	1,41	3,36	2,59	4,09	4,43	3,79
Финансылык туруктуулук коэф. (ФТ4)	0,73	0,69	0,63	0,65	0,69	0,82	0,74	0,82	0,82	0,89
Финансылык көз карандуулук коэф. (ФТ5)	2,23	2,16	2,23	1,83	1,71	1,3	1,39	1,24	1,22	1,26

2013-2017-жылдар үчүн «Кыргызтелеком» ААК менен «УК» Кыргызтемиржолу» МИнин финансылык отчеттуулугунун негизинде автор тарабынан түзүлгөн.

Жүргүзүлгөн эсеп-кысаптардын жыйынтыгында, сунушталган маанинин чегинде изилдөө учурунда финансылык туруктуулуктун коэффициентин «Кыргызтелеком» ААКнун финансылык туруктуулугу менен көз карандысыздыгынын жоготуу тобокелдигинин талдоосу көрсөттү, демек финансылык абалдын туруктуулугу жөнүндө тобокелдиксиз чөлкөмдө экендиги айтылат.

2013-2017-жылдар үчүн «Кыргызтемиржолу»УК» МИнин финансылык туруктуулугу менен көз карандысыздыгын жоготуу тобокелдигинин даражасынын талдоодо менчик айландыруу каражаттарынын туруксуз абалын жана тобокелдиктик мүмкүндүгүнө чөлкөмүнө ылайык ФТ2 коэффициентин кошпогондо, туруктуу финансылык абалды көрсөттү.

Финансылык отчеттуулуктун көрсөткүчүнүн жүргүзүлгөн талдоосунун, ошондой эле акыркы жыйынтыгында бардык тобокелдиги болгон натыйжаларын эске алуу менен, эсептик маалыматка интеграцияланат жана өзүнүн ордун финансылык отчеттуулукта ээлейт, финансылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүк жана ынандуулугуна көбүрөөк таасири тийүүчү, биздин көз

карашыбыз менен төмөнкүдөй бухгалтердик тобокелдиктерди бөлүк:

- маалыматтык тобокелдик;
- ченемдик-укуктук тобокелдик;
- кесипкөйлүк пикирдин тобокелдиги;
- финансылык тобокелдик.

Диссертациялык изилдөөдө коммерциялык мекемелердин бухгалтердик тобокелдиктеринин талдоосунун маалыматтык булактары катарында төмөнкүлөр бөлүндү: синтетикалык эсепке алуунун эсеби, ошондой эле бухгалтердик киреше менен чыгашалардын балансынын беренелери, отчету (6-таблица)

6-таблица– Бухгалтердик тобокелдиктердин талдоосунун маалыматтык булактары

№ п/п	Бух. тобокелдик. түрлөрү	Бухгалтердик тобокелдиктин эсеп-кысабы жана талдоосу үчүн маалыматтык булактар
1	Маалыматтык тобокелдик	Эсептин планы(2910,2920,2930,2940,2950,2960,2970,2980, 2990),ишкананын финансылык абалы жөнүндө отчет, акча каражаттарын жүргүзүү жөнүндө отчет, түшүндүрмө кат, ишкананын ишинин жыйынтыгынын финансылык обзору
2	Ченемдик-укуктук тобокелдик	Эсептердин план (5300,2100,2900,1600,1700,1100,1200), ишкананын финансылык абалы жөнүндө отчет, акча каражаттарынын кыймылы ж.ө отчет, башкаруу отчеттуулугунун маалыматы
3	Кесипкөйлүк пикирдин тобокелдиги	План счетов (5300, 4300, 3400, 3530), ишкананын финансылык абалы жөнүндө отчет, кирешелердин жыйынжысы ж.ө отчет,акча каражаттарынын кыймылы, башкаруу отчеттуулугунун маалыматы
4	Финансылык тобокелдик	План счетов (1210,1220, 1410, 3110, 3310, 4100, 3330, 3550, 5220, 5300),ишкананын финансылык абалы жөнүндө отчет, кирешелердин жыйындысы ж.ө отчет, акча каражаттарын жүргүзүү ж.ө отчет, башкаруучулук отчеттуулуктун маалым.

Булак: автор А.В.Березинаныкы боюнча түзгөн

Ошентип, ата мекендик ишканалар азыркы учурда финансылык отчеттуулуктун туруктуулугун камсыз кылуу боюнча көйгөйлөрдү кечирип жатат. Бул дайыма мыйзамдын алмашышы, МСФОну чечмелөөнүн так эместиги, белгилүү бир даражада бухгалтерлердин жана башкаруучулардын жогорку квалификациясынын жетишсиздиги жана эсепти жүргүзүүнүн альтернативдик ыкмаларынын жоктугу менен байланыштуу. Ушуга байланыштуу, эсепке алуу-аналитикалык маалыматтар аркылуу тобокелдиктерди өз убагында таануу болуп бухгалтердик тобокелдикти башкаруунун бирден-бир негизиги тапшырмасы жана жыйынтык катары экономикалык субъектинин бухгалтердик отчеттуулуугунун сапатын көтөрүү эсептелет.

Жыйынтыгында учурдагы аналитикалык каражаттарды табуу жана бухгалтердик тобокелдиктин диагностикасын үйрөнүүдө, статистикалык ыкманын негизинде пайда болгон финансылык отчеттуулуктун ишенимине алардын таасиринин даражасын жана бухгалтердик тобокелдиктин деңгээлин ачып көрсөтүү боюнча биз тараптан аналитикалык мамиле кылуу иштелип чыкты.

v – өзгөрүлмө ченеми болгон (алынган маанинин четке кагуусунун даражасы)

δ – орто квадраттык четке кагуу;

X_i – i -ое параметрдин мааниси;

\bar{x} – параметрдин орточо арифметикалык мааниси;

t – баасы жүргүзүлгөн мезгилдердин саны.

Варияциянын коэффицентинин грация мааниси төмөнкүдөй болушу мүмкүн [41, с. 117]: алсыз - 10% чейин, орточо - 10% < v < 25%, күчтүү - 25% ашыгыраак.

$$v = \frac{\delta}{\bar{x}} = \frac{\sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{x})^2}{t}}}{\bar{x}} \times 100\% \quad (1)$$

Варияциянын коэффиценти – бир топ чоң, ошондуктан анын жардамы менен биздин диссертациялык изилдөөнүн тапшырмасы үчүн кандайдыр бир кыйла маанилүү болгон, көрүнүп турган ар кандай ченемдик бирдиктерде белгилердин түрүн өзгөртүп аныктоого мүмкүн.

«Кыргызтелеком» ААК менен «УК» Кыргызтемиржолу» МИнин бухгалтердик тобокелдигинин индикаторунун мүнөздөмөсүн алуу үчүн бүт изилдүү мезгилинде (беш жыл) формула боюнча (1) варияциянын коэффиценттеринин орточо маанисин эсептеп чыктык (тилке (7) таблица 7 ж.б.) Чоң маалыматтардын массивдери үчүн (бухгалтердик эсепке алуунун эсебин колдонуу менен эсептелген варияциянын коэффиценттери) бир жолу орточо алынган маанини, экспоненциялдык түздөө ыкмасын колдонуу сунушталат.

7-таблица – 2013 – 2017-жылдар үчүн «Кыргызтелеком» ААК менен «НК» Кыргызтемиржолу» МИнин бухгалтердик тобокелчилигинин варияциялык коэффиценттерин баалоосу жана талдоосу.

Чарбалык тобокелчиликтин аталышы	Вариациянын коэффиценинин мааниси v, %					V, %	градация, v
	1 жыл	2 жыл	3 жыл	4 жыл	5 жыл		
Маалыматтык тобокелчилик							
«Кыргызтелеком» ААК	3,58	23,92	29,28	17,15	9,91	16,77	орточо
« Кыргызтемиржолу»УК» МИ	38,21	58,72	28,15	29,10	27,84	36,4	орточо
Ченемдик – укуктук тобокелчилик							
«Кыргызтелеком» ААК	14,84	5,82	3,16	15,59	9,12	9,71	орточо
« Кыргызтемиржолу «УК» МИ	11,51	37,94	32,44	47,07	14,74	28,74	алсыз
Кесипкөйлүк пикирдин тобокелчилиги							
«Кыргызтелеком» ААК	0,96	5,39	3,82	29,36	5,64	9,03	алсыз
«Кыргызтемиржолу «УК» МИ	23,41	27,80	10,27	6,77	9,18	77,43	күчтүү
Финансылык тобокелчилик							
«Кыргызтелеком» ААК	24,41	5,46	15,38	43,47	26,88	23,12	орточо
« Кыргызтемиржолу «УК» МИ	72,03	18,84	146,83	20,06	44,36	60,42	орточо

Булак: 2013-2017-жылдар үчүн «Кыргызтелеком» ААК менен «УК» Кыргызтемиржолу» МИнин финансылык отчеттуулугунун негизинде автор тарабынан түзүлгөн.

Таблицанын маалыматы көрсөткөндөй, динамикадагы талдоо чарбалык субъектилердин бухгалтердик тобокелдиги ар кандай өзгөрөт. Ошентип, «Кыргызтелеком» ААКнун маалыматтык жана ченемдик-укуктук тобокелдиги орточо маанини, ал эми «Кыргызтемиржолу «УК» МИнин ошол мезгилдеги мааниси жогору экендигин көрсөтөт, бул конфиденциялык маалыматтарга мүмкүн болгон уруксатсыз кирүү жөнүндө, ишкердик беделдин түшүшү жөнүндө, программалык камсыздыкты кайра жасоо жана жаңыртуу керектигин билдирет.

«Кыргызтелеком» ААК өткөрүлгөн ченемдик-укуктук тобокелдик талдоонун маалыматы боюнча орточо, ал эми «Кыргызтемиржолу «УК» МИ – күчтүү. Бул талдоо чарбачылык субъектилеринде салык салуу жана ар кандай менчиктин формаларынын натыйжасында жүрүп жатат, мыйзамдын тез-тез өзгөрүшү, өзгөчө ЕАЭБнин интеграциясынан кийин «Кыргызтелеком» ААК караганда ченемдик-укуктук тобокелдигин күчөтүү «Кыргызтемиржолу «УК» МИнин ишине таасирин тийгизип жатат. КР Эсептик палатасынын текшерүүсүнүн жыйынтыгында бир нече жолу «Кыргызтемиржолу «УК» МИнин жетекчилиги тарабынан финансылык отчетторду бурмалоо жана кыянаттык менен пайдалануу боюнча катачылыктарды табышкан, ошондуктан катышкан «Кыргызтелеком» ААКна караганда «Кыргызтемиржолу «УК» МИде кесипкөйлүк пикирдин тобокелчилиги жогору.

Мындан ары, бухгалтердик тобокелдиктин көлөмүн билип, бухгалтердик эсептин калыптанышын жана бухгалтердик маалымат-эсеп-кысабынын таасири, финансылык-чарбалык иштин аналитикалык көрсөтүчтөрүндө алардын таасирин (y_i) кош корреляциялардын даражасынын коэффициентинин жардамы менен изилдедик. Корреляция отчеттук маалыматты бурмалоо даражасын көрсөтүп туруучу, финансылык отчеттулуктун ишенимдүүлүгүнө бухгалтердик тобокелдиктин таасир даражасына таасирин тийгизет.

Кош корреляциялардын коэффициентинин эсеп-кысабы формула боюнча ишке ашат:

$$r_{xy} = \frac{\overline{xy} - \bar{x} * \bar{y}}{\sqrt{D_x} * \sqrt{D_y}} \quad (2)$$

\bar{x}, \bar{y} – x жана y болгон орточо арифметикалык өзгөрмөлөр формула боюнча чыгарылат:

\overline{xy} – x жана y орточо арифметикалык чыгарылган өзгөрмөлөр;

D_x, D_y – x жана y көлөмдүн дисперсиясы;

x жана y болгон орточо арифметикалык өзгөрмөлөрдүн эсеп-кысабы формула боюнча чыгарылат:

$$\bar{x} = \frac{\sum_{i=0}^n x_i}{n}, \quad \bar{y} = \frac{\sum_{i=0}^n y_i}{n} \quad (3)$$

x_i, y_i – өзгөрүлгөн x жана y ;

n – x жана y өзгөрүүлөрдүн саны;

x жана y өзгөрмөлөрүнүн дисперсиясынын эсеп-кысабы формула боюнча ишке ашат:

$$Dx = \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2, \quad Dy = \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2 \quad (4)$$

Эгер x жана y капысынан болгон көлөмү $y = ax + b$, $\text{cor}_{xy} = \pm 1$ так сызыктык көз карандуулукка байланыштуу. Коррелициянын коэффициентинин мааниси болжолдуу $-1 < r_{xy} < +1$ болсо, ал байланыштын багытын көрсөтөт: анын оң мааниси түз багытты көрсөтсө, ал эми терс мааниси тескери байланышты көрсөтөт. Эгер корреляциянын коэффициенти $=1$ болсо, анда мындай учурда көрсөткүч менен байланыш функционалдык катары жиктелишет.

2012-2016-жылдар үчүн «Кыргызтелеком» ААК менен «Кыргызтемиржолу» «УК» МИнин финансылык отчеттуулугунун көрсөткүчү жана бухгалтердик тобокелдигинин ортосундагы кош корреляциялардын көрсөткүчтөрүнүн эсеп-кысабы MicrosoftExcelде аткарылып жана алынган жыйынтыктар таблица түрүндө (9-тиркеме) жол-жоболоштурулду. Ушул 9-тиркемени пайдаланып, биздин изилдөөбүздүн тапшырмасына жооп берген 8-таблица түзүлдү.

8-таблица. – Финансылык отчеттуулуктун көрсөткүчү жана бухгалтердик тобокелдиктин ортосундагы кош корреляциялардын коэффициенттери.

2013 – 2017-ж.үчүн «Кыргызтелеком» ААК жана «Кыргызтемиржолу» «УК» МИ

	«Кыргызтелеком» ААК				«Кыргызтемиржолу»УК» МИ			
	Маалыматтык	Ценемдик-укуктук	Адистик пикирдин тобокели	Финансылык	Маалыматтык	Ценемдик-укуктук	Адистик пикирдин тобокели	Финансылык
Өтүмдүүлүктүн жалпы көрсөткүчү (L1)	-0,34	-0,32	-0,96	-0,58	-0,44	0,45	-0,62	-0,51
Абсолюттук өтүмдүүлүктүн коэффициенти(L2)	-0,81	0,6	-0,35	0,11	0,05	-0,73	0,2	-0,47
"Сынчыл баалоонун" коэффициенти (L3)	-0,35	0,05	-0,07	0,42	-0,35	-0,61	-0,3	-0,24
Учурдагы өтүмдүүлүктүн коэффициенти(L4)	-0,88	0,37	-0,43	0,12	-0,46	-0,79	-0,27	-0,07
Капиталдын манёврдүүлүгүнүн коэффициенти (L5)	-0,88	0,55	-0,13	0,23	-0,43	-0,89	-0,13	0,01
Менчик каражаттар м.н камсыз кылуу коэффициенти (L6)	-0,04	0,14	0,42	0,69	-0,72	-0,61	-0,44	0,11
Карыз жана менчик каражаттарга байланышкан коэффициенти (ФЭ1)	0,29	-0,33	-0,54	-0,64	0,98	-0,03	0,93	-0,4
Финансылык көз карандысыздык коэффициент (ФЭ2)	-0,31	0,31	0,49	0,63	-0,95	0,12	-0,93	0,29
Коэффициент финансирования(ФУЗ)	-0,32	0,29	0,45	0,6	-0,92	0,21	-0,94	0,3
Финансылык туруктуулук	-0,8	0,43	-0,46	-0,13	-0,85	-0,53	-0,71	0,19

коэффициент (ФЭ4)								
Финансылык көз карандуулук коэффициенти (ФЭ5)	0,29	-0,33	-0,54	-0,64	0,97	-0,07	0,93	-0,35

Булак: 2013-2017-жылдар үчүн «Кыргызтелеком» ААК менен «УК» Кыргызтемиржолу» МИнин финансылык отчеттуулугунун негизинде автор тарабынан түзүлгөн.

Жүргүзүлгөн статистикалык талдоонун негизинде иш жүзүндө талдана турган чарбалык субъектилердин финансы-чарбалык ишинин бардык көрсөткүчтөрү менен бухгалтердик тобокелдиктин көрсөткүчүнүн жогорку детерминирлүүгү аныкталды, тактап айтканда:

- «Кыргызтелеком» ААКдагы финансылык отчеттуулуктун көрсөткүчүнө күчтүү жана орточо таасири, кесипкөйлүк пикиринин тобокелдиги жана финансылык тобокелдиги;
- «Кыргызтемиржолу» «УК» МИнин финансылык отчеттуулугунун көрсөткүчүндө маалыматтык, ченемдик-укуктук жана кесипкөйлүк пикирдин тобокелдигинин күчтүү таасири байкалат; финансылык тобокелдиктин алсыз-орточо таасири бар.

Мындан тышкары, коммерциялык уюмдардын финансылык-чарбалык ишинин көрсөткүчтөрү менен бухгалтердик тобокелдиктин кош корреляциясынын көпчүлүк көрсөткүчтөрү күчтүү таасир калтырганын белгилей кетиш керек жана алардын ортосундагы тескери көз карандуулукту билдирген, башкача айтканда күчтүү бухгалтердик тобокелдикке караганда аталган көрсөткүч төмөн.

Ошондуктан, ушул коммерциялык уюмдардын финансылык отчеттуулугунун шексиз эместигинин мүмкүндүгү жогору, аналитикалык көрсөткүчтүн бир катар баасы 5 балга кесипкөйлүк пикирдин тобокелдиги жана маалыматтык тобокелдиги анын себеби болуп саналат. Калган тобокелдик 3-4 баллды мүнөздөгөн баалардын конкреттүү аналитикалык көрсөткүчтөрдөн көз каранды, бул финансылык отчеттуулукту көтөрүүчү сапаттын натыйжасына бухгалтердик тобокелдиктин түшүшүнө жана жоюлушуна багытталган комплекстүү иш-чараларды иштеп чыгуу керектигин көрсөтөт.

Үчүнчү бап **«Бухгалтердик тобокелдикти түшүрүү ыкмаларын жогорулатуу жолу катары бухгалтердик эсептин тобокелдик-болжолдуу системасынын ички көзөмөлү»** бухгалтердик тобокелдиктин түшүшүндө ички көзөмөлдүн жана резервдик системанын ролун аныктоого жана финансылык отчеттуулуктун шексиздигинин таасирине арналды, ошондой эле бухгалтердик тобокелдикти түшүрүү жолу катары бухгалтердик эсептин тобокелдик-болжолдуу системасынын ички көзөмөлүнүн ыкмасы улантылды.

Биздин көз карашыбыз боюнча максаты тобокелдиктин келечегинин нейтралдаштыруу жана компенсациялаштырууда турган, атактап айтканда пландаштырылбаган чыгымдар эсеп-кысаптын сапатында бухгалтердик тобокелдиктин чагылдырыш үчүн өтө туура келүүчү аспап - резерв болуп саналат.

Бирок, биздин изилдөөбүз көрсөткөндөй ата мекендик мыйзамдарда дагы, эл аралык стандарттарда дагы бухгалтердик тобокелдиктердин таасиринин алдында резервдик каражаттар каралган эмес.

Ошондуктан, бухгалтердик тобокелдиктин келечегинин мүмкүн болгон жана азыркы ордун толтуруу, биздин көз карашыбыз боюнча уставдык эмес резервдердин курамында максатка ылайык «Бухгалтердик тобокелдиктин таасири алдындагы резервдер (ордун толтуруучу резерв)» - атайын терминин колдонуу керек.

Биздин пикирибиз боюнча, бухгалтердик тобокелдиктердин таасиринин алдында резервдерди чыгаруу жыл сайын уюмдун тескөөсүндө калган таза кирешелерден болжолдуу 5% суммада максатка ылайык жүргүзүлөт, ошондуктан капиталдын жалпы суммасы өзгөрбөйт. Резервдердин суммасын андан ары бухгалтердик тобокелдиктин келечеги менен байланышкан чыгашаларды жабууда пайдаланууга болот. Биздин оюбузча, орду толтурулуучу резервдер тууралуу маалыматтарды финансылык отчеттуулуктун түшүндүрмү каттында ачып берүү, ал эми орду толтурулуучу резервдерди түзүү тартибинде мекеменин эсеп-кысаптык саясатында ачып берүү керек.

Бирок колдонуучу эреже катары камсыз болбогон резервдердин чыгашалары тууралуу маалыматтарга карабастан, орду толтурулуучу резервдердин чегиндеги өндүрүлгөн чыгашалардын өлчөмү тууралуу маалыматты гана алат, ачылбаган боюнча калат. Тобокелдиктин баасынын мындай кырдаалдарында түзүлгөн резервдердин көлөмүнүн ортосундагы айырмачылыгында турган келечектеги чыгымдарды жүзөгө ашыруу менен байланышкан өндүрүштүк чыгымдардын чыныгы өлчөмү олуттуу тоскоол болууда. Мындай маалымат «Орду толтурулуучу резервдердин курамы жана кыймылы жөнүндө отчет» деген ички отчетунда ачылышы мүмкүн (9-таблица). Ошондой болсо да, максатка ылайык чагылдыруу чечимин кабыл алуунун эффективдүүлүгүн жогорулатуу үчүн отчеттук аралыкта резервдер тууралуу маалыматтар гана эмес, ошондой эле мурунку мезгилдеги маалыматтарды салыштыруу керек.

9-таблица – Орду толтурулуучу резервдердин курамы жана кыймылы жөнүндө отчет

Орду толтурулуучу резервдердин курамы	Орду толтурулуучу резервдер, миң сом			
	Түзүлгөн	Колдонулган	Калдык	Резервдер менен камсыз болбогон чыгымдар
Айып пул, туум, жаза төлөмдөрүнө резервдер	4425	2100	2325	
Активдерге жаны баа коюу боюнча резервдер	5900	6700	-800	
Кепилдик менен оңдоо, тейлөөгө резервдери	17700	17700	-	

Токтотулган иштер боюнча резерв	7375	-	7375	
Жыйынтыгы	29500	26500	8900	-

Булак: автор А.С.Толстова боюнча түздү

Бухгалтердик тобокелдиктердин түшүшү үчүн резервдерди түзүүнүн максатка ылайыктуулугу финансылык абал жана чарбалык субъектинин ишинин жыйынтыктары жана бухгалтердик тобокелдиктин жагымсыз келечегин компенсациялоонун булактарынын калыптанышы тууралуу жеткиликтүү маалыматтарды берүү керектиги шартталган.

Изилденип жаткан ишкананын ички тапшырмасын чечүүнүн булактуу багыттары («Кыргызтелеком» ААК, «Кыргызтемиржолу «УК» МИ) ички көзөмөлдү системасын жогорулатуу.

Изилденип жаткан ишканада («Кыргызтелеком» ААК, «Кыргызтемиржолу «УК» МИ) ички көзөмөлдү системасын жогорулатуунун негизги максаты финансылык-чарбалык иштерде тобокелдиктерди алды-алуу болуп саналат. Башкаруучулук функцияларды эффективдүү аткарууда жетекчиликтин жардам берүүсү жана киреше алуунун резервдери, ички чарбалык мүмкүнчүлүктөрдүн мобилизациясын табуу, аларды жоюу боюнча өз убагында чара көрүү.

Биздин пикирибиз боюнча, бухгалтердик тобокелдиктин ички көзөмөлү бухгалтердик эсеп системасын ыйгарым укуктуу кызматкер башкаргандыгынын натыйжасында, өзүнө тескери байланыштын формасын алып келет, бухгалтердик тобокелдиктин эффективдүү башкаруу жана көтөрүлгөн белгисиздиктин туура баасы үчүн анын чыныгы абалы тууралуу керектүү маалыматтарды алат.

Бухгалтердик тобокелдиктердин түшүшүнүн алдында резервдерди түзүү аркылуу бухгалтердик тобокелдиктердин эсеп процесстери калыптанышын көзөмөлдөө процесстери жана бул резервдерди колдонуу менен тыгыз байланыштуу. Ошондуктан бухгалтердик тобокелдиктердин ички көзөмөлүн жүргүзүүдө, биздин пикирибизде, ишкананын финансылык туруктуулугун жана кепилденген төлөм жөндөмдүүлүгү жана бухгалтердик тобокелдиктерден ишкананы коргоону камсыз кылуучу башкы куралы катары резервдештирүү системасына өзгөчө көңүл бөлүү керек.

Бухгалтердик тобокелдиктердин ички көзөмөлүнүн системаларынын финансылык ишинин жүрүшүндө колдонуу, биздин көз карашыбызда бухгалтердик тобокелдиктердин пайда болуш себептерин табууга жардам берет. Алардын келечегин алдын-ала айтуу жана азайтуу, ал эми орду толтурулуучу резервдерди текшерүүгө сунушталган багыттар ишкананын финансылык отчеттуулугунун ишенимдүүлүгүн тийиштүү түрдө көтөрүүгө жол берет.

Бухгалтердик эсептин тобокел-божомолдуу системаларынын жардамы менен ишкананын эффективдүү ишин камсыз кылуу максатында тобокелдикти табуу жана баалоо мүмкүн, аларды азайтуу боюнча иш-чараларды түзүү жана финансылык отчеттуулуктун далилдерин ошону менен камсыз кылуу.

Ушуга байланыштуу бухгалтердик эсепти ачып көрсөтүү жол-жоболорун жана тобокелдиктин баасын ыраатуу түрдө аткаруу керек.

- Бухгалтердик тобокелдиктин факторлору менен жагдайларын табуу жана талдоо;
- Бухгалтердик тобокелдиктин алынуучу таасирлеринин бухгалтердик эсептин эсебиндеги (же баланстын беренелери жана баланстын тиркемелериндеги өзгөрүүлөр жөнүндө бухгалтердик маалымдама) өзгөрүүлөр жөнүндө бухгалтердик маалымдаманын калыптанышы;
- Аналитикалык көрсөткүчтүн эсеп-кысабы жана аналитикалык көрсөткүчтөрдүн өзгөрүшү жөнүндө бухгалтердик маалымдаманын калыптанышы;
- Бухгалтердик тобокелдиктин деңгээлинин эсеп-кысабы жана аналитикалык көрсөткүчтөрдө алардын таасиринин даражасы;
- Бухгалтердик тобокелдиктин алынган маанисинин талдоосу жана аналитикалык көрсөткүчтөрдө алардын таасиринин деңгээли;
- Бухгалтердик тобокелдиктин дайындалган максаты- төмөндөтүү ийгиликтери боюнча чаралар комплексин иштеп чыгуу.

Тобокел- менеджмент төмөнкүдөй тобокелдик башкаруу ыкмаларын колдонот:

- тобокелдиктен четтөө;
- өзүңө тобокелдикти кабыл алуу;
- тобокелдикти өткөрүп берүү;
- тобокелдикти кыскатуу.

Бул иш-чара дайыма иш жүзүнө ашып турушу керек, системалык түрдө, барынан мурда сырткы чөйрөнүн факторунан айырмаланган ички чөйрөнүн фактору башкарууга багыталып туруусу абзел, чарбалык субъект башкаруусу мүмкүн.

Жыйынтыгында бухгалтердик тобокелдикти башкарууда жаңы аналитикалык мамилени жанаа зайтуу ыкмаларын биз диссертациялык изилдөөбүдө иштеп чыккандыгыбызды белгилей кетишибиз керек, тактап айтканда:

1. Финансылык отчеттуулуктун шексиздигине алардык таасиринин көз карашы менен бухгалтердик тобокелдиктин аныктамалары жана бухгалтердик тобокелдиктин классификациялык түрлөрү автор тарабынан сунушталды;
2. Бухгалтердик тобокелдиктин деңгээлин ачып көрсөтүүнүн синтетикалык ыкмаларынын жана финансылык отчеттуулуктун шексиздигине алардын таасиринин даражасынын негизинде жол берүүчү аналитикалык мамиле кылуу иштелип чыкты.
3. Бухгалтердик тобокелдиктин тобокел-божомолдуу модели сунушталды;
4. Бухгалтердик тобокелдиктин азайтуу максатында ички көзөмөлдүн системасын жана резервдештирүү системасын жогорулатуу боюнча сунуштар берилди.

КОРУТУНДУЛАР ЖАНА ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Жүргүзүлгөн изилдөө ишинде бухгалтердик тобокелдикти талдоо жана көзөмөлдөө, теориялык жана практикалык көйгөйлөрүн ачып көрсөтүү, жалпы тыянактарды жасоого жана кийинки жыйынтыктарды алууга жол берилди.

- Изилденген ишкананын бухгалтердик тобокелдигинин сунушталган комплекстүү ыкмасы менен талдоонун документациялык камсыздоосу жана финансылык отчеттуулукта алардын таасирин эффективдүү башкарууга жол берүү, финансылык отчеттуулуктун сапатын көтөрүү, инвесторлордун жана мүмкүн болуучу акционерлердин ишенимин жогорулатат.
- Бухгалтердик тобокелдикти түшүрүүдө максатка ылайыктуу резервдерди түзүү финансылык абалды жана чарбалык субъектилердин ишинин жыйынтыктары жөнүндө ишенимдүү маалыматтарды берүү керектиги, ошондой эле бухгалтердик тобокелдиктин жагымсыз келечегинин ордун толтуруу булактарын калыптандыруу шартталган.
- ар кандай тобокелдикти табууга жөндөмдүү, атаандаштык шарттарында мекеменин ийгиликтүү жана туруктуу камсыз кылуучу, ошондой эле мекеменин финансылык-чарбалык иштерин башкарууда бухгалтердик тобокелдикти азайтуу жана өз убагында табууга мүмкүндүк берүүчү ички көзөмөлдүн жаңылоо системасы сунушталды.
- бухгалтердик системалар менен башкаруу эсебинин тобокел-божомолдуу маалыматтык өз ара аракеттенүү системасына негизделген тобокелдиктин баасын табуу этабы боюнча дифференциалдуу бухгалтердик эсебинин тобокел-божомолдуу жолун киргизүү сунушталган.

Изилдөөнүн маалыматтык база жана аспабында талдоонун салттык жана заманбап математика-статистикалык ыкмалары пайда болду.

Изденүүчүнүн жарыяланган иштеринин тизмеси:

1. Мэлисова С.А. Управление бухгалтерскими рисками в целях достижения непрерывности деятельности предприятия [Текст] / С.А. Мэлисова // «Alatoo Academic Studies», 2011. – С. 136-139.РИНЦ.
2. Мэлисова С.А. Риски в бухгалтерском учете: сущность и современные подходы к их оценке [Текст] / С.А. Мэлисова // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына., - Чолпон-Ата, 2012. – С. 91-94.
3. Мэлисова С.А. Роль внутреннего контроля (аудита) в снижении бухгалтерских рисков [Текст] / С.А. Мэлисова // Вестник КЭУ им. М. Рыскулбекова – Бишкек, 2013. – С. 158-163.
4. Мэлисова С.А. Особенности внедрения МСФО в Кыргызской Республике [Текст]/ С.А. Мэлисова // Международные стандарты в области учета, финансовой отчетности, контроля, аудита, менеджмента и риска и проблемы их применения. – Новосибирск, САФБД, 2013. – С. 69-72.
5. Мэлисова С.А. Особенности отражения последствий предпринимательских рисков в бухгалтерском учете [Текст] / С.А. Мэлисова // Известия Исык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии, 2014. № 1(4) – С. 107-117. РИНЦ.

6. Мэлисова С.А.. Использование системы резервирования в минимизации бухгалтерских рисков [Текст] / С.А. Мэлисова // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. Международный теоретический и научно-практический журнал, 2016. № 4(14). – С. 97-102. РИНЦ.
7. Мэлисова С.А. Экономическая природа и причины возникновения бухгалтерских рисков / С.А. Мэлисова // Известия ВУЗов Кыргызстана. Республиканский научно – технический журнал, 2017. № 1 – С. 121-124. РИНЦ.
8. Мэлисова С.А. Аутсорсинг – как способ контроля и минимизации учетных рисков [Текст] / С.А. Мэлисова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана – Бишкек, 2017. № 2. – С. 92-94. РИНЦ.
9. Мэлисова С.А. Особенности построения риск – ориентированной системы финансового учета предприятия [Текст] / С.А. Мэлисова // Сборник трудов по материалам XIV Международной научно – практической конференции // «Проблемы экономики, организации и управления в России и мире» - Прага, Чешская республика: WORLDPRESSs.r.o., 2017. – С. 101-105.
10. Мэлисова С.А. Анализ влияния бухгалтерских рисков на достоверность финансовой отчетности [Текст] / Мэлисова С.А. // Сибирская финансовая школа., 2018. № 1 (126). – С.88-92. РИНЦ.
11. Мэлисова С.А. Информационно – аналитическое обеспечение управления бухгалтерскими рисками [Текст] / С.А. Мэлисова // Сибирская финансовая школа., 2018. № 2 (127). – С.87-90. РИНЦ.

«Бухгалтердик тобокелдиктердин концептуалдык негиздери жана алардын финансылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүгүнө тийгизген таасири» аттуу Мэлисова Салтанат Абдысатаровнанын диссертациялык ишине, экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденүү үчүн диссертациясы адистиги 08.00.12 – бухгалтердик эсеп, статистика

ТАРЖЫМАЛ

Негизги сөздөр: финансылык отчеттуулук, шексиздик, бухгалтердик тобокелдик, тобокелдиктин талдоосу, белгисиздик, бурмалоо, идентификация, тобокел-божомолдуу система, ички көзөмөл, ордун толтуруучу резерв.

Изилдөнүн объектиси «Кыргызтелеком» ААК жана «Кыргызтемиржолу «УК» МИнин мисалында бухгалтердик эсеп менен финансылык отчеттуулуктун системалары болуп саналат.

Изилдөөнүн предмети бухгалтердик эсептин объектиси катары тобокелдикти изилдөөнүн теориялык, практикалык жана методологиялык аспектилер кирет.

Изилдөөнүн методикасы. Диссертациялык иштин теоретикалык жана методологиялык негизи болуп бухгалтердик тобокелдиктин, финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттары боюнча кыргыз жана чет өлкөлүк классик илимпоздорунун эмгектери, бухгалтердик эсепти уютуруу методологиялары менен практикалары, бухгалтердик эсеп боюнча ички көзөмөл, мыйзамдык жана ченемдик-укуктук актылары; илимий-методикалык адабияттар; илимий-практикалык конференциялар жана семинарлардын материалдары саналат.

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн илимий жаңылыгы финансылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүгүнө бухгалтердик тобокелдиктин таасиринин баасы жана талтоосу, эсеп-кысабынын комплекстүү системаларын түзүү үчүн методологиялык жана практикалык сунуштар теоретикалык негиздемеде жыйынтыкталат.

Иштин илимий жана практикалык маанилүүлүгү. Негизги жыйынтыктар менен практикалык сунуштар аудитордук жана консалтингдик фирмалардын, чарбалык субъектилердин практикалык иштеринде пайдаланууга болот. Изилдөө процессинде иштелип чыккан негизги теоретикалык абал жана методикалык мамилелер бухгалтердик эсептин менен финансылык отчеттуулуктун мыйзам чыгаруу жана ченемдик-укуктук базаларын жогорулатуу үчүн пайдаланышы мүмкүн.

Пайдалануунун даражалары. Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары чарбалык субъектилердин, тактап айтканда «Кыргызтелеком» ААК жана «Кыргызтемиржолу «УК» МИнин практикалык иштеринде апробацияланды жана киргизилди.

Колдонуу чөйрөсү: чарбалык субъектилер, аудитордук жана консалтингдик фирмалар, «Финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарты», «Бухгалтердик-финансылык отчеттуулук», «Бухгалтердик иш», «Ички көзөмөлдүн системасы» сабактары боюнча сабактарды жүргүзүүдө жогорку окуу жайлары.

РЕЗЮМЕ

диссертации Мэлисовой Салтанат Абдысатовны на тему:
«Концептуальные основы бухгалтерских рисков и их влияние на достоверность финансовой отчетности», представленной на соискание
ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.12. -
бухгалтерский учет, статистика

Ключевые слова: финансовая отчетность, достоверность, бухгалтерский риск, анализ рисков, неопределенность, искажения, идентификация, риск – ориентированная система, внутренний контроль, возмещаемый резерв,

Объектом исследования является система бухгалтерского учета и финансовая отчетность на примере ОАО «Кыргызтелеком» и ГП «НК «Кыргызтемиржолу»

Предметом исследования выступают теоретические, практические и методологические аспекты исследования рисков как объектов бухгалтерского учета

Методы исследования. Теоретической и методологической основой диссертационной работы являются труды классиков кыргызских и зарубежных ученых по международным стандартам финансовой отчетности, бухгалтерским рискам, методологии и практики организации бухгалтерского учета и внутреннего контроля, законодательные и нормативные акты по бухгалтерскому учету; научно-методическая литература; материалы научно-практических конференций и семинаров.

Научная новизна проведенного исследования заключается в теоретическом обосновании, методологических и практических рекомендациях для создания комплексной системы учета, оценки и анализа влияния бухгалтерских рисков на достоверность финансовой отчетности, в частности.

Научная и практическая значимость работы. Основные выводы и практические рекомендации можно использовать в практической деятельности хозяйствующих субъектов, аудиторских и консалтинговых фирм. Основные теоретические положения и методические подходы, выработанные в процессе исследования, могут быть применены для совершенствования законодательной и нормативной базы бухгалтерского учета и финансовой отчетности.

Степень использования. Основные результаты исследования апробированы и внедрены в практической деятельности хозяйствующих субъектов в частности ОАО «Кыргызтелеком» и ГП «НК «Кыргызтемиржолу».

Область применения: хозяйствующие субъекты, аудиторские и консалтинговые фирмы и высшие учебные заведения при проведении занятий по дисциплинам «Международные стандарты финансовой отчетности» и «Бухгалтерская финансовая отчетность», «Бухгалтерское дело» и «Система внутреннего контроля».

RESUME

The dissertations of Melisova Saltanat Abdysatarovna on the topic: “The conceptual basis of accounting risks and their impact on the reliability of financial statements” was submitted for the degree of candidate of economic sciences for the major 08.00.12. - accounting, statistics

Key words: financial statements, accuracy, accounting risk, risk analysis, uncertainty, distortion, identification, risk-oriented system, internal control, recoverable reserve.

The object of investigation is the accounting system and financial reporting by the example of “Kyrgyztelecom” OJSC and the state enterprise “Kyrgyztemirzholu” NK.

The subjects of investigation are the theoretical, practical and methodological aspects of the study of risks as objects of accounting.

Research methods. The theoretical and methodological basis of the dissertation work is the works of classics of Kyrgyz and foreign scientists on international financial reporting standards, accounting risks, methodology and practice of organizing accounting and internal control, legislative and regulatory acts on accounting; scientific and methodical literature; materials of scientific and practical conferences and seminars.

The scientific novelty of the study lies in the theoretical justification, methodological and practical recommendations for creating a comprehensive system of accounting, evaluation and analysis of the impact of accounting risks on the accuracy of financial statements, in particular.

The scientific and practical significance of the work. The main conclusions and practical recommendations can be used in the practical activities of economic entities, audit and consulting firms. The main theoretical principles and methodological approaches developed in the research process can be applied to improve the legislative and regulatory framework for accounting and financial reporting.

Degree of use. The main results of the study have been tested and implemented in the practice of business entities, in particular, “Kyrgyztelecom” OJSC and the State Company “Kyrgyztemirzholu” NK.

Scope of usage: business entities, audit and consulting firms and universities in conducting classes in the disciplines of "International Financial Reporting Standards" and "Accounting Financial Reporting", "Accounting" and "Internal Control System".